

16.900 RETSSAGER*

Om retsarkiver, sagtypologi og procesøkonomi

Af Jens Chr. V. Johansen og Henrik Stevnsborg

I begyndelsen af det 19. århundrede blev 'lovhistorie' omdøbt til 'retshistorie'. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, der varetog faget ved Københavns Universitet, kaldte i 1822-23 sin lærebog 'Grundrids af den danske Lovhistorie'. I 1832 lød titlen 'Grundrids af den danske Retshistorie'. Ændringen er udtryk for andet og mere end en redaktionel grille. Den afspejler en reel fornyelse af selve forskningsfeltet: Inspireret af den såkaldte historiske skole blev skildringerne af fortidens lovgivning og af lovgivers intensioner trængt i baggrunden – det var nemlig, hævdede denne historiske skole, hvis førstemand var tyskeren Friedrich Carl von Savigny, *sædvanen* og ikke lovgivningen, der udgjorde det oprindelige grundlag for folkets retsorden og følgelig måtte gøres til genstand for videnskabelig granskning.¹ En sådan programerklæring kunne inspirere til forskning i fortidig retspraksis. Om kilderne hertil skrev Kolderup-Rosenvinge selv: 'Det er bekjendt, at Retshistoriens Stof ikke blot er at søge i Lovene og i Historieskrivernes Beretninger, men at ogsaa de os fra Fortiden efterladte Diplomer indeholde en Mængde vigtige Oplysninger om den ældre Retsforfatning. I Diplomerne eller Retsdocumenterne have vi et Vidnesbyrd om

Lovenes Anvendelse og et tro Billede af den virkelige Retstilstand; de forholde sig derfor til Lovene omtrent paa samme Maade, som Praxis til Theorie'.² Kolderup-Rosenvinge blev tillige den første til at publicere sådanne retsdokumenter. Hans 'Udvalg af gamle danske Domme' kom i 4 bind mellem 1842 og 1848. Heri er indeholdt ialt 530 retterings- og landstingsdomme. Udvalget var ikke blot beskedent og håndplukket, udvælgelseskriterierne var subjektive og ikke eksplicite i en grad, der har fået Ole Fenger til at understrege: 'Kolderup-Rosenvinge udvælger de 530 domme udfra den retshistoriske forskningssituation i 1840'erne. De vælges, fordi de synes at konfirmere eller at korrigere den retstilstand, der var konstrueret af forskningen. Men hvad enten det ene eller det andet er tilfældet, er forskningens stade bestemmende for valget'.³ Siden trådte V. A. Secher i Kolderup-Rosenvinges spor. Ikke kritikløst. For at undgå problemet med et subjektivt udvalg publicerede han mellem 1881 og 1886 *samlige* danske domme fra Kongens Retterting i tiden 1595-1614. Dog ikke bogstavret, og langtfra in toto. Hver enkelt dom blev i stedet gengivet i regestform, d.v.s. reduceret til, hvad Secher i det konkrete tilfælde skøn-

* Denne artikel er en omarbejdet version af foredraget 'Et samfund i gæld. 20.000 danske retssager på EDB', som blev holdt 4. oktober 1984 i foredragsrækken: 'Historikernes spørgsmål og kildernes genstridighed'. Artiklen er blevet til med støtte fra Statens humanistiske og samfundsvidenskabelige Forskningsråd. Samtidig skal vi takke Erik Jenlar for god hjælp.

Jens Chr. V. Johansen, f. 1949, cand. mag., seniorstipendiat, Kbh. Univ., Hist. inst.
Henrik Stevnsborg, f. 1948, lic. phil., kandidatstipendiat, Kbh. Univ., Kriminalistisk institut.

1. Jfr. Ditlev Tamm og Jens Ulf Jørgensen, Dansk retshistorie i hovedpunkter 2. Oversigt over retsudviklingen, Kbh. 1978, ss. 156 ff.
2. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, Bemærkninger om pant i ældre tider, Juridisk Tidsskrift 25 (1835), s. 309.
3. Ole Fenger, Landslov og retsbrug. Danske Domme 1375-1662 og andre domsudgaver, Det danske Sprog- og Litteraturselskab 5, 1979, s. 7.

nede var af væsentlig juridisk, sproglig og historisk interesse.⁴

Overfor disse fundamentale spørgsmål om subjektive udvalg, hvor det, der ikke rimer med teorien, risikerer at blive fjernet og fortiet, *contra* totalitet i regestform valgte Landbohistorisk Selskab i 1952 en tredje vej: Man besluttede at udgive udvalgte serier af ældre danske tingbøger *in extenso*. Valget faldt på Skast, Sokkelund og Aasum herreder samt Herlufsholm birk.⁵ Man bør notere sig, at det nu drejer sig om, hvad der i Danske Lov kaldes 'ordinære underretter' (1-3-5), og *ikke* – som i det 19. århundrede – om appeldomstole som landsting og retterting, datidens højesteret. Håbet var sikkert, at fæstebøndernes retshistorie kunne blive et emne, historikere ville opdyrke. I så fald synes det at være blevet skuffet; det mest omfattende resultat af disse udgivelser er til dato blevet det 68 sider store nummer af Bol og By fra 1963 med titlen 'Tingbogsstudier'. I 1955 påbegyndte Kildeskriftselskabet en tilsvarende udgivelse af tingbøger fra udvalgte købstæder, i øvrigt efter samme principper som Landbohistorisk Selskab: bind for bind, bogstavret og uden overspringelser. Man valgte sig gamle bysamfund som Ribe, Helsingør og Malmø, hvorfra retsprotokollerne er exceptionelt velbevarede.⁶

Siden Landbohistorisk Selskabs og Kildeskriftselskabets initiativer er den mest hensigtsmæssige tilgængeliggørelse af de danske

retsarkiver blevet diskuteret ved gentagne lejligheder. Poul Meyers opfattelse – at 'få udgivet så mange tingbøger som muligt og at udgive dem i deres fulde omfang'⁷ – blev hurtigt anset for urealistisk. Idag må den anses for en svimlende utopi. Og på trods af det minutøse arbejde og de ressourcer, der er lagt i Selskabernes tingbogsudgivelser, er det imervæk relativt korte tidsafsnit, der er blevet dækket: mest omfattende i tid er Helsingør stadsbog, der med lakuner omfatter årene 1549–1565. I en årrække stod så to metoder over for hinanden: Secher'ske udtog og sagregistre.

Med udgivelsen af registre med sagsreferat og domskonklusioner fra Viborg landstings dombøger gjorde Det nørrejske Landsarkiv sig til fortalere for udtogs-ideen.⁸ Disse udtog må dog anses for noget af et kompromis, eftersom *in extenso*-udgivelser var udelukket. For at lette benyttelsen af retsarkiverne fandt udgiveren, Poul Rasmussen, at disse »forkortede« udgaver burde følges af registre,⁹ men kun 1965- og 1971-udgivelserne var forsynet med sted- og personregistre. Sagregistre var udeladt. Et omfattende sagregister var til gengæld overlærer Valdemar Andersens forslag; på baggrund af en excerpering af Malt herreds tingbøger fandt han, at det bedste ville være at registrere tingbøgernes indhold ud fra »emner« og lokaliteter. Han understregede, at registret burde omfatte så mange »emner«, at 'ikke blot fortidens liv i grove

4. S.st., ss. 9–11.

5. Herlufsholm birk 1616–19 og 1630–33 (udg. Karen Marie Olsen), Kbh. 1954 og 1959. Aasum herred 1640–48 (udg. Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup), Kbh. 1956–62. Skast herred 1636–40 (udg. Poul Rasmussen), Kbh. 1954–65. Sokkelund herred 1621–22 og 1624–37 (udg. Ole Karup Pedersen, Karen Marie Olsen og Poul Erik Olsen), Kbh. 1957–80.

6. Ribe rådstuedombøger 1527–76 og 1580–99 (udg. Erik Kroman), Kbh. 1974. Malmø rådstueprotokol 1503–48 (udg. Erik Kroman), Kbh. 1965. Malmø stadsbog 1549–59 (udg. Einar Bager), Kbh. 1972. Malmø tingbøger 1577–83 og 1588–90 (udg. Leif Ljungberg og Einar Bager), Kbh. 1968. Helsingør stadsbog 1549–56 (udg. Erik Kroman), Kbh. 1971. Helsingør stadsbog 1554–55, 1559–60 og 1561–65 (udg. Karen Hjorth), Kbh. 1981.

7. Poul Meyer, *Dom og dele*, Bol og By 4, 1963, s. 56.

8. Poul Rasmussen (udg.): Viborg landstings dombøger 1616. Sagsreferater og domskonklusioner, Viborg 1965. Samme, Viborg landstings dombøger 1617 A. Udtog af dommene, Viborg 1971. Samme, Viborg landstings dombøger 1617 B og C. Udtog af dommene, Viborg 1980. Samme, Viborg landstings dombøger 1618 A, B og C. Udtog af dommene. Viborg 1981. Senest: Torsten Balle: *Tingbogsekstrakter fra Thy I–II*, Thisted og Lyngby 1982.

9. Poul Rasmussen, *Principper for udarbejdelse af registre og register til – samt udtog af – tingbøger og dombøger*, Fortid og Nutid 23 (1966–68), ss. 422–424.

1552. Herredagsdom. Ulovlig Afhændelse af en Umyndigs Jordegods ved dennes Værge. „Danske Lov“ og Recessen af 1547 Cap. 20 (om 20 Aars Hævd) paaberaabt.

(II.)

Vor skickett for oss paa vortt Rettherting *Brixlius*, Borger her udi vor Kiöbstedt Aalborg, och hagde udi Rette steffnitt os elskl. *Niels Juull* (¹) til Astrup, vor Mandt och Thiener, for enn Gaardt, liggendis udi vor Kiöbstedt Lemuig, som handt gör hannom Hinder paa, som handt menn mett Urett, och berette, att thet Stundt handt var ett umyndige Barn, tha solde hans Faderbroder *Cristen Cristensen*, som var hans Verige, Biscopen aff Riibe same Gaardt, som handt mente att vere emodt Logen och mett Urett, och satte therfor utti alle Retthe, om hannom icke burde same Gaardt att haffue, nyde, bruge och beholle. Thertill suaritt for^{ne} *Nils Juul*, att Biscopen uti Riibe kiöbttte same Gaardt aff for^{ne} *Cristen Cristensen* skelligen och rett, och beretthe, att hunn haffuer veritt under Stiggtit och Kronen uti XX Aar och lenger ulasth och ukierdt, och miente therfor, att then burde att bliffue under oss och Kronen epher vor Recessis Lydelse (²). Thertill suaritt for^{ne} *Brixlius*, att same Gaardt icke skall haffue verit uden Lasth och Kiere och icke uti nogen rolig Heffdt, och udi Retthe lagde ett Breff aff Lemuig Bytinngh under Datum MDXLI, lydendis, att same Gaardt var usoldt ther *Sören Legi* (?) döde, som same Breff ythermere indeholder och uduiser, mente therfor, att epherti same Gaardt vor paataldt och klagett förendt vor Recessen udgick om XX Vinthre Heffdt, att thenn Artickell icke kunde kome hannom till Skade uti nogen Maade, met mange flere Ordt och Thalle thennom therom emellom vor; Tha epher Tiltall, Gien-suar Breff och Beuissning och Sagens Leilighet, och epher vor Danske Log sagde vy ther suo paa for Retthe, att thet Sköde er giortt emodt Logen, och bör therfor inngenn Magtt att haffue, och epherti att ther var taldt och klagitt paa same Gaardtt förenndt vor Recessen udgick om XX Vinthres Heffdt, tha

(¹) *Niels Kielsen Juul*, Lehnsmant paa Öland, D. Atl. V. 491. *Astrup* eller *Aastrup* i Vendsyssel

var paa Kong Christian den Andens Tid et kongeligt Slot (Astorp), ibid. S. 320.

(²) Recessen af 1547 Cap. 20.

kanndt thenn Artickell uti Recessen icke kome for^{ne} *Brixtius* till Skade udi nogen Maade, och for^{ne} *Brixtius* for^{ne} Gaardtt uthii Lemuig att haffue, nyde, bruge och beholle, och *Nils Juul* att thalle for^{ne} *Christen Christenssen* till, som solde same Gaardt eller hans Arffvinger och ther gaa om suo mögitt, som Rett er.

Datum Alborig, then Lögerdag nest ephther Syndag Cantate, udi vor eigenn Neruelse, neruerendis oss elskl. *Johan Friis*, &c. (2)

88.

1552. Herredagsdom, hvorved Flere dömmes for Vold og Hærværk, fordi de havde taget sig selv til Rette ved at tage en Tyv ud af *Iver Lyckes* Gaard, hvor han sad fængslet.

(H.)

Vor skickitt for os paa vortt Retherting os elskl. *Iffuer Lycke* till Bonderup, vor Mandd och Thienner, och hagde i Rette steffntt *Sörenn Nielssenn*, Smedt i Skiörpinge, *Jacob Persenn* i Stöffring och theris Medtfölgere, for the nogenn Tidtt siden om Nathetiide vare farenn indt udi hans Gaardt Bonderupgaardtt oc ther udttagitt ienn hans Thiener, vidt Naffnn *Per Vindelbow*, aff Stock och Jern uti hans oc hans Fogedes Frawerelsse, och emodt theris Villig, Jaa och Sambtycke, och förde hannom til Hornumherridzthing och loedt henge hannom, som hand meente medt Urett. Thertill suarit for^{ne} *Sörenn Nielssenn*, att hand fanntt sin Tiuff uti *Iver Lyckis* Gaardt, som stall hans Pendinge, som wor 5 Daller, och then Pung, the uti laa, och Tiuffuenn bestoedt sine Gierninger, och therepter borgett *Iffuer Lyckes* Gaardsfogitt selff for hannom, och siden sagde then Borgen op, och satte hannom y Stock och Jernn, och sende Budt till *Sören Nielssenn*, att hand schulle skylle hannom ved sinn Tiuff, och schulde saa haffue redt bortt och foet (1) en Anden Nygelen, som schulde faae hannom sinn Tiuff, oc berette, att hand icke tog

(1) Her nævnes de Samme, som i forrige Dom, med (1) foet en anden Nygelen, overgivet Nöglen til en Undtagelse af *Gabriel Gyldenstjerne* og *Axel Juul*. Anden.

ID=002115		SAS	
002115S1	1LASHERY063	169205230005010201	
002115S2	1CASPER	HANSEN	00050803
002115S3	1DAVID	MELWING	0005
002115S4	116920627LASHERY064	14R 14R	
002115S5	1002117002137002110		
ID=002116			
002116S1	1LASHERY063	169205230005014504	
002116S2	1HANS	THORSEN	0005
002116S3	1HANS	JORDAN	00050325
002116S4	116920530	16920606	
002116S4	116920613LASHERY064	6R 6R	16920620LASHERY064 10V 10V
002116S4	316920627LASHERY064	14V 14V	
ID=002117			
002117S1	1LASHERY063	169205230005014701	
002117S2	1REINHOLT	WORDEMAN	00030820
002117S3	1DAVID	MELWING	0005
002117S4	116920627LASHERY064	13V 14R	
002117S5	1002115002137002110		
002117S6	1JFR. KØRNEHAVNS BYTING	16920606	
ID=002118			
002118S1	1LASHERY063	169205230005014302	
002118S2	1DE SKOTSKKE FATTIGE		0005
002118S3	1DAVID	MELWING	0005
ID=002119			
002119S1	1LASHERY063	169205300005016002	
002119S2	1KONSUMPTIONSFORP.		0005
002119S3	1MARGRETE	JENS REPSLAGERS	0005
002119S3	2LAVVØRGE		
002119S3	3HANS	PEDERSEN	0005
002119S3	4LORENDTZ	KRYS	0005
002119S3	5ELSE	ANDERS SVENDSENS	0005
002119S3	6LAVVØRGE		
002119S3	7MOGENS	OLLUFSEN	0005
002119S4	116920606		
002119S4	216920620LASHERY064	10V 10V	16920613LASHERY064 5V 5V
002119S4	316920704LASHERY064	16V 16V	16920627LASHERY064 11R 11V
002119S4	416920716LASHERY064	24R 24R	
ID=002120			
002120S1	1LASHERY063	169205300005010111	
002120S2	1ØVRIGHEDEN		0005
002120S3	1JACOB	WILLUMSEN	0005
002120S4	116920606	16920613LASHERY064	5V 5V
002120S4	216920620LASHERY064	10V 10V	16920627LASHERY064 4V 14V
002120S4	316920704LASHERY064	17R 17R	
ID=002121			
002121S1	1LASHERY063	169205300005014701	
SAS			
002121S2	1FREDRICH	BARTELS	00050803
002121S2	2LUDWIG	JESPERSEN	00050804
002121S2	3HENDRICH	DIRICHSEN	00050804
002121S3	1JOHAN	SØFRENSEN	0005
002121S4	116920606		
002121S4	216920620LASHERY064	8V 9V	16920613LASHERY064 4R 4V
002121S4	316920704LASHERY064	13R 18V	16920627LASHERY064 13R 13V
002121S6	1JFR. HØJESTERETS DOM	16910611	
ID=002122			
002122S1	1LASHERY063	169206060005016002	
002122S2	1KONSUMPTIONSFORP		0005
002122S3	1OLLUF	BERTHOLMESEN	0005
002122S3	2JACOB	PEDERSEN	0005
		FERGEMAND MØLLER	0005
ID=002123			
002123S1	1LASHERY063	169206060005014301	
002123S2	1MARINNE	ANDERS ROHLS ENKE	0005
002123S3	1JENS	HOU	0005
002123S4	116920613LASHERY064	5V 5V	16920620LASHERY064 10R 10R
002123S4	216920627LASHERY064	11V 12R	16920704LASHERY064 16V 16V
002123S5	1002160		
002123S6	11TING FINDES IKKE PGA PROTOKOLLENS TILSTAND		
ID=002124			
002124S1	1LASHERY063	169206060005014301	
002124S2	1RASMUS	OELSEM	0005
002124S3	1DAVID	WEFUER	0005
002124S4	116920613LASHERY064	5V 5V	16920620LASHERY064 10R 10R
002124S4	216920627LASHERY064	14R 14R	16920704LASHERY064 17R 17R
002124S4	316920711LASHERY064	21R 21R	16920716LASHERY064 24R 24R
ID=002125			
002125S1	1LASHERY063	169206060005014302	
002125S2	1RENDT	PAUFLSEN	0005
002125S3	1LARS	PEDERSEN	0005
002125S4	116920613LASHERY064	5V 5V	16920620LASHERY064 10R 10R
002125S4	216920627LASHERY064	14V 14V	16920704LASHERY064 17R 17R
002125S4	316920711LASHERY064	21R 21R	16921107LASHERY064 113V 113V
ID=002126			
002126S1	1LASHERY063	169206060005014505	
002126S2	1ANNE	JØRGEN RUHRS ENKE	0005
002126S3	1JACOB	PEDERSEN	00050302
002126S3	2MICHEL	KNUDSEN	0005
002126S4	116920613LASHERY064	5V 5V	16920620LASHERY064 10R 10R
002126S4	216920620LASHERY064	10V 10V	16920627LASHERY064 14V 14V
002126S4	316920627LASHERY064	14V 14V	16920704LASHERY064 17R 17R
002126S4	416920704LASHERY064	17R 17R	16920711LASHERY064 21R 21R
002126S4	516920711LASHERY064	21R 21R	16920716LASHERY064 23V 24R

Eksempel på EDB-registrering af Helsingør bytingsprotokol 1692.

træk belyses, men også en nærmere analyse af sagerne herigennem bliver mulig'.¹⁰ Efter en EDB-kørsel af Valdemar Andersens materiale vurderede Grethe Ilsøe denne fremgangsmåde og fandt den anvendelig.¹¹ Dog påpegede hun, at registreringen burde være så udtømmende som muligt, hvilket ville give store muligheder for EDB-kombinationer af stoffet. Efter at have indstillet tingbogsudgivelserne fandt Landbohistorisk Selskab, at sagregistre var den næstbedste løsning: et udvalg udarbejdede et registreringssystem, således at ikke blot de allerede udgivne rækker kunne registreres, men også 'andet kildemateriale af juridisk art'.¹²

Det kan diskuteres, hvor anvendelig disse sagregistre er blevet i praksis. Det er så som så med overskueligheden, når registrets side-tal udgør op mod $\frac{1}{3}$ af de tingbøgers, som indexeres.¹³ Spørgsmålet om registreringen af 'indførsler' i stedet for at operere med begrebet sager er imidlertid langt mere problematisk. En sag kan omfatte én indførsel, men den kan også snildt omfatte flere. Og da er det en ringe trøst, at 'større sager, der behandles over flere tingdage, i reglen (vil) kunne følges ved hjælp af henvisninger'.¹⁴ I reglen? Det er overordentlig upraktisk for brugerne, at udgiverne har gjort sig klogere end kilderne på dette centrale punkt – for logisk set må den enkelte sag være retsprotokollens mindste udelelige enhed, den er så at sige protokollens *raison d'être*.

Heroverfor blev importeret et registreringssystem fra Spanien, som på én gang respekterer, at sagen er den enhed, der bør tælles, og

muliggør en hurtig registrering, således at brugerne af retsarkiverne skulle kunne aflastes for et trælst og tidsrøvende gennemsøgningsarbejde.

Fremgangsmåden, der betegnes som den sagtypologiske metode, var udviklet af den danske folklorist Gustav Henningsen i samarbejde med den spanske historiker Jaime Contreras under studier i den spanske inkvisitionscentralarkiv i Madrid og kan karakteriseres som et struktureret sagregister. De enkelte inkvisitionstribunaler, fordelt over det spanske imperium fra Palermo i øst til Lima i vest, sendte årligt indberetninger til hovedkvarteret »*La Suprema*« i Madrid med udførlige resuméer af samtlige pådømte og sluttede sager; og med anvendelse af de deliktkategorier, inkvisitorerne opererede med, opstillede Henningsen og Contreras et registreringssystem bestående af ni sagtyper og en variagrube. De har siden præciseret principperne: 1. klassifikationen skal udgå fra den samtidige terminologi, 2. hver sag skal kunne identificeres ved et løbenummer, og 3. registreringen skal kunne udføres hurtigt. De har på denne vis sagtypologiseret 44.000 inkvisitions-sager fra 1540 til 1700.¹⁵ I slutningen af 1970'erne søgtes fremgangsmåden overført til Danmark. Det skete med udgangspunkt i den regest over Viborg landstings dombøger 1569–1805, registrator Hofman-Bang havde udarbejdet i 1920'erne. På to måder var der tale om et eksperiment: dels var man totalt afhængig af regestens summariske oplysninger, de originale processer blev ikke læst igennem; dels skulle det vise sig, om sagtypologien også lod sig

-
10. Vald. Andersen, Registrering af tingbogstof, Fortid og Nutid 23 (1966–68), s. 185. Og samme, Tingbøger – extenso-udgivelse eller registrering, Fortid og Nutid 24 (1971), ss. 671–674. Viborg landstings dombøger 1616–1618. Juridisk oversigt, sted- og personregistre ved Poul Rasmussen. Viborg 1984. I efteråret 1984 udkom dette længe ventede arbejde, hvis systematik bygger på de principper, der er fremlagt i Registrerne til Landbohistorisk Selskabs udgaver af ældre danske tingbøger.
 11. Grethe Ilsøe, Tingbogsregistrering for EDB – et forsøg, Fortid og Nutid 24 (1971), ss. 675–699.
 12. Sagregistre til Herlufsholms birks tingbog 1616–19 og 1630–33, Kbh. 1979. Sagregistre til Skast herreds tingbøger 1636–40, Kbh. 1980. Sagregistre til Aasum herreds tingbog 1640–1648, Kbh. 1982.
 13. Jens Chr. V. Johansen, Sagregistre til Skast herreds tingbøger, anm., Fortid og Nutid 29 (1982), s. 496–97.
 14. Sagregistre til Aasum herreds tingbog 1640–1648, Kbh. 1982, indledning ved Ole Fenger, Carl Rise Hansen, Ebba Hjorth og John Kousgård Sørensen, s. vi.
 15. Jaime Contreras og Gustav Henningsen, Forty-Four Thousand Cases of the Spanish Inquisition (1540–1700), Analysis of a Historical Data Bank. The Inquisition in Early Modern Europe. Gustav Henningsen and John Tedeschi (ed.). Dekalb, Northern Illinois University Press, 1985.

håndtere på et materiale fra en sækular domstol, hvis behandlede sager var langt mere forskelligartede end de gejstlige inkvisitions-tribunalers. Variationsgraden var så stor, at der måtte arbejdes med 154 sagtyper, der for overskuelighedens skyld samledes i grupper, *kategorier*, af hvilke der blev opstillet 41 (se tabel 1). 16.000 domme blev registreret i løbet af nogle måneder, hvorefter det kunne konstateres, at fremgangsmåden var både anvendelig og effektiv. Dette eksperiment, der blev gennemført af den ene af forfatterne til denne artikel i samarbejde med Gustav Henningsen og retshistorikeren Ditlev Tamm, er beskrevet i *Fortid og Nutid* i 1979.¹⁶

I 1981 foreslog vi Det humanistiske og Det samfundsvidenskabelige Forskningsråd at lade retsarkiverne fra Helsingør og fra Falster sagtypologisere. Vi ønskede at undersøge, om sagtypologien ligeledes var hurtig, når man – frem for at forlade sig på en regest – gik til selve protokollerne. For at honorere kravet om hurtighed, må de data, der registreres, skæres ned til et minimum, ellers er intet vundet. Sagtypologiens sigte er – med udgangspunkt i samtidig juridisk terminologi – at berede vejen for efterfølgende analyser. Den sagtypologiske metode orienterer om, hvor mange tyverisager, f.eks., der findes, og hvor de skal findes. Den udsiger til gengæld intet om, hvorledes procesmåden har været og intet om sagens resultat; om den eksempelvis blot har verseret, er blevet forligt eller er ført til doms, og da med hvilket udfald. Forskere, der måtte have interesse i sådanne aspekter, må selv foretage de videre undersøgelser. Stilles der krav om analyser af denne type under registreringsfasen, mister den sagtypologiske metode sin umiddelbare berettigelse. Sagtypologien må anerkendes som det *hjælpemiddel*, den er.

Den enkelte sag betragtes, som sagt, som retsarkivernes udelelige mindstenhed. Den tildeles et fortløbende nummer, hvorunder samtlige informationer sagen vedrørende registreres. Dette vil sige, at den enkelte sag er

Tabel 1. Sagtypologiens kategorier.

01: Retspleje
02: Tvangsfuldbyrdelse
03: Anholdelse og fængsling
10: Angreb mod liv og legeme
11: Fosterdrab
12: Fredsbrud
13: Tyveri m.v.
14: Forbrydelser mod kønssædeligheden
15: Ildspåsættelse og brand
16: Trolddom
17: Ærekrænkelse
30: Umyndighed, børn m.v.
31: Forsørgelse
32: Tjenesteforhold
33: Dødsfald
34: Ægteskab
35: Arv og skifte
36: Jord, mark m.v.
37: Hegn m.v.
38: Skov
39: Veje, broer, vandløb m.v.
40: Huse og bygninger
41: Hævd og besiddelse
42: Pant
43: Gæld
44: Køb og salg
45: Enkelte kontraktforhold
46: Skadeserstatning
47: Penge m.v.
48: Landsbyforhold m.v.
49: Korn og afgrøder m.v.
50: Husdyr m.v.
51: Bønder, fæste m.v.
60: Afgifter og ydelser
61: Kirkelige forhold
62: Offentlig myndighed
63: Militærvæsen m.v.
64: Handel og håndværk
65: Fiskeri og søfart
66: Undervisning og oplysning, læger og helbredere
70: Varia

registreret under een og kun een sagtype. Spørgsmålet om hoved- og biforbrydelser under samme sag er – i hvert fald for det 16.–18. århundredes vedkommende – marginalt, ja så at sige ikke-eksisterende. Løber en sag over flere tingdage, og det gør de fleste, er alle tingdage i lighed med folieringen indført under samme løbenummer. Mens der er enkelte

16. Gustav Henningsen, Jens Chr. V. Johansen og Ditlev Tamm, 16.000 jyske domme: En sagtypologisk analyse af Hofman-Bangs regest til Viborg Landstings dombøger 1569–1805, *Fortid og Nutid* 28 (1979), s. 240–70.

nyheder inden for selve sagtyperne, bl.a. rufferi, selvmord, hæleri og helligbrøde, er kategorierne de samme, som blev skabt i projektet om landstingsdombøgerne fra Viborg. En systematisk fortegnelse over de enkelte sagtyper vil findes i den nævnte artikel i *Fortid og Nutid*, 1979, s. 249–50.

En EDB-registrering blev tidligt prioriteret højt; i samarbejde med Dansk data Arkiv i Odense udarbejdede vi et kodeskema, som vi skulle udfylde med de relevante oplysninger fra retsprotokollerne. Efter udfyldning skulle skemaerne overføres til disketter i et hullebureau for senere at lagres på magnetbånd i Dataarkivet. Dette forslag blev efter nogen overvejelse vedtaget, og i det følgende skal vi gå kodeskemaet slavisk igennem, således at det kan ses, hvilke data vi har medtaget (jfr. figur 1).

På kort 1 indeholder kolonnerne 1–6 den enkelte sags løbenummer, mens kol. 7 er en kode for, hvilken person der har uddraget oplysningerne. Kol. 8–10 er en kode for korttyperne. Kol. 11–20 indeholder protokolidentifikationen i arkivet: vi har arbejdet med materiale fra Landsarkivet for Sjælland, så de tre første kolonner hedder LAS, hvorefter følger en identifikation af selve protokollen: står der HEBY, betyder det Helsingør bytingsprotokol. De andre protokolrækker har naturligvis fuldt så opfindsomme betegnelser. Falster Sønderherreds tingbog FASØ. Gedser birketings protokol GEBI o.s.v. Kol. 18–20 dækker protokollens nummer: for Helsingørs vedkommende taget direkte fra det sjællandske landsarkivs interne nummerering; for Falsters vedkommende nummereret af os selv. Kol. 21–25 dækker den folio, hvor den pågældende sag figurerer for første gang i protokollen, og kol. 26–30 den folio, hvor indførslen slutter første gang, sagen har verseret, f.eks. 232v(erto)–233r(ecto).

Kol. 31–38 er medtaget med et dobbelt sigte. Dels gives oplysning om sagens startår, -måned og -dag (f.eks. 1612–11–23). Dels har tidens tand og musene og miderne erfaringsmæssigt haft en sær forkærlighed for just

øverste højre hjørne, hvor protokollernes foliering plejer at befinde sig. Ved hjælp af kol. 31–38 lader sagen sig spore alligevel, på dato i stedet for på foliering, omend med noget større besvær. I kol. 39–42 har vi en kode for det tingsted, retshandlingen fandt sted. Koden er overensstemmende med den cifring, der er blevet udarbejdet af stednavneudvalget,¹⁷ Helsingør har således tallene 00005. Falster har 008 og to efterstillede cifre. I kol. 43–44 findes koden for retsinstanden: 01 for byting, 02 for herredsting, 03 for birketing, 04 for rådstueret o.s.v.; dét betyder altså, at vi kan have 99 forskellige retsinstanter indkodet om nødvendigt. 99 kan synes mange, men ser man på hovedstaden København, er det åbenbart, at eksistensen af særlige værneting og specialdomstole var et bærende princip i enevældens retsliv: ud over de ordinære byting og rådstueret fandtes både borgret og hofret samt diverse kompagniretter. Hertil skal lægges både Konsistorium og tamperret; for ikke at tale om hærens og flådens komplekse net af domstole med et ressort, der var bestemt af tjenestested, charge eller sagtype. Endelig fandtes en række af politidomstole.¹⁸ Der er hér primært tale om et byfænomen, som ligeledes gør sig gældende i Helsingør; i løbet af 17- og 1800-tallet specialiseres domstolsstrukturen: ekstraret, brandret, politiret etc.

Endelig, i kol. 45–48 har vi sagtyperne, som hele registreringen er bygget op omkring. Eftersom disse sagtyper i sin tid blev opstillet på baggrund af en regest uden læsning af de originale akter, er de ikke alle lige problemfrie. Især er kategori 10 – angreb mod liv og legeme – givetvis blevet mere omfattende end strengt nødvendig:

- 10–01: bod for drab
- 10–02: bårdag
- 10–03: drab
- 10–04: hug og slag
- 10–05: legemskrænkelse
- 10–06: manddrab
- 10–07: mord

17. Topografisk ordning af Danmarks egne med alfabetisk nøgle v. Aage Skjelborg, Kbh. 1967.

18. Henrik Stevnsborg, 'Samfundets' og 'statens' strafferetspleje, *Historisk Tidsskrift* 82 (1982), ss. 1–26.

- 10-08: overfald
- 10-09: personskade
- 10-10: sårsmål
- 10-11: sår og skade
- 10-12: vold
- 10-13: uførm
- 10-14: årad
- 10-15: selvmord

En enkelt af sagtyperne, sagtypen vold, er direkte tvetydig. Det viste sig hurtigt, at man såvel på Falster som i Helsingør indtil ind i 1700-årene opfattede forbrydelsen 'vold' som et fredsbrud (altså henhørende til kategori 12). Dette er i fuld harmoni med definitionen af vold i gammeldansk ret – i f.eks. biskop Knud Mikkelsens glosser fra 1500-tallet optræder begreberne vold og hærværk som noget nær synonyme: 'hvo med vold driver sit fæ udi anden mands korn eller sæd, og æder ham sit korn op, da er det et fuldt hærværk'.¹⁹ Endnu i Danske Lov fra 1683 anvendes voldsbegrebet i betydningen fredsbrud, jfr. 6. bogs 9. kapitel om 'husfred, kirkefred, tingfred, vejfred og plovfred'. Men i løbet af 18. århundrede – og uden at vi kan sætte dato på – sker det semantiske skred i sprogbrugen, som ses fuldført med formuleringen af voldsparagrafferne i 1866-straffeloven: med vold tænkes nu på angreb mod liv og legeme. § 200, f.eks., vedrører 'den, som overfalder en anden med hug og slag eller anden personlig vold ...' Sagtypen vold må derfor figurere i såvel kategori 10 som 12.

Sluttelig på kort 1 findes kol. 49–66, der dækker henvisning til anvendt lovhjemmel. Henvisningen er ikke medtaget af registreringsmæssige, men af private analysemæssige hensyn, idet oplysningerne skulle anvendes til en artikel til festskriftet Danske og Norske Lov i 300 år fra 1983, hvor hensigten var at fastslå, hvorledes man i praksis anvendte en så central retskilde som Danske Lov: Hvor tit

brugtes loven, og i hvilke typer af sager? Og hvorledes kom lovbogens publicering til at påvirke praksis for domstolenes brug af lovhjemmel for deres afgørelser i forhold til tidligere?²⁰

På kort 2 anbringes sagsøgers fornavn i kol. 11–28, efternavnet i kol. 29–47, og et eventuelt tilnavn i kol. 48–71. Når denne tilnavnsrubrik indeholder så mange enheder, som tilfældet er, skyldes det, at også de lange og undertiden ret så malende tilnavne, som især Helsingørborgerne synes at have excelleret i, skal kunne placeres. Et eksempel: 'Kongens Hyrdekvinde'. Hugo Matthiessen har givet prøver på, hvad man i øvrigt kan vente at finde i så henseende i retsprotokoller fra renæssancen: Spegesild, Stodderæsken, Hønsekød, Det spæde Føl, for blot at nævne et par.²¹ Kol. 72–76 er koden for sagsøgers bopæl (se kort 1, kol. 39–42), og kol. 77–80 er en erhvervskode, der i sin systematik er konstrueret på baggrund af erhvervsinddelingen i Statistisk Årbog. Begrebet erhverv er vanskeligere at håndtere i praksis, end man umiddelbart kunne tro. Har vi en person, der i protokollen figurerer med navnet Jens Pedersen Bådsmænd, er dette ikke ensbetydende med, at samme Jens Pedersen tjente til udkommet som bådsmænd, Jens Pedersens bedstefader kan udmærket en dag have stået på havnen i Helsingør med hænderne i lommen og som landkrabbe have stirret længselsfuldt efter færgerne – hvorefter det spottende 'Bådsmænd' ikke blot blev hæftet på ham, men stak ved familien. Står der derimod Bådsmænd Jens Pedersen, stiller sagen sig anderledes, og Jens Pedersen er blevet tildelt erhvervs-koden 'sømand'.

Kort 3 er udfyldt præcis som kort 2, blot at det drejer sig om sagvolderen/sagvolderne. Der skal knyttes et par kommentarer til navnestoffet: ved registreringen synes der at være to muligheder. Enten tages navnene med,

19. Danmarks Gamle Landskabslove; tillæg til bd. 4; Glosser og Thords Artikler v. Erik Buus, Kbh. 1961, s. 30.

20. Jens Chr. V. Johansen og Henrik Stevnsborg, 'Herom findes intet i Danske Lov...' Om brugen af Danske Lov på Falster og i Helsingør, i Ditlev Tamm (red.), Danske og Norske Lov i 300 år, Kbh. 1983, ss. 179–205.

21. Hugo Matthiessen, De kagstrøgne, 2. udg. Kbh. 1964, s. 86.

som de skrives i teksten. Eller også standardiseres de. Problemerne opstår især ved navne, der alternerede frit: Jens og Ib, f.eks. Hvis Jens Pedersen optræder under dette navn i en retssag, kan han uden videre være Ib Pedersen i den næste; naturligvis er løsningen, at man ved senere brug søger på både Jens og Ib. Under alle omstændigheder må der indgå en vurdering fra brugerens side ved navnesøgning, hvilket i øvrigt også er tilfældet, hvis navnene var blevet standardiseret. Under selve registreringen var sagen til at overse i de fleste tilfælde, fordi det var muligt at sammenligne med sagsøger; langt sværere blev det, når Jens Pedersen sammen med en lang række andre personer blev stævnet i en gældssag, og hans hustru gav møde f.eks. 3. tingdag under sit eget navn, uden skygge af henvisning til manden. I disse tilfælde var den eneste mulighed at sammenligne gældsposternes størrelse for at fastslå en sammenhæng. På egen hånd kan computeren ikke parre disse sager.

Når vi diskuterer navnestoffet så udførligt, skal det ses i snæver sammenhæng med kort 4. Både i forhold til den tidligere nævnte spanske sagtypologiske undersøgelse og til Hofman-Bang-undersøgelsen er medtagelsen af navne noget nyt. Oprindeligt havde vi ikke til hensigt at gøre brug af navnestoffet i retsprotokollerne; men for at kunne sammenholde de enkelte indførsler under den enkelte sag, viste det sig nødvendigt med et koordinerende element. Og det blev navnene. Lige så let det er at erindre sig den spektakulære mordsag, lige så umuligt er det at holde sammen på 117 forskellige sager om klatgæld. Kort 4 indeholder oplysninger om de genoptagelser af sagen, der vil kunne findes i langt de fleste tilfælde, idet en sag principielt behandlede over 4 tingdage i 1600-tallet. Reglen er dog ikke undtagelsesfri, f.eks. gjaldt en særlig hurtig procesmåde i de såkaldte gæsteretssager, hvor en af, eller begge, sagens parter er udenbys folk. Men kommer man først op i 1700-tallet, er der en generel tendens til, at det tager længere og længere tid at

nå en afgørelse. I Danske Lovs 1-5-8 hedder det: »Dommerne skulle ikke sagerne med opsættelser forlænge, ej heller magt have nogen sag til dom at optage længere, end i seks uger, med mindre begge parter det, enten begærer, eller samtykker ...« I betragtning af, at den massive broderpart af samtlige sager var undergivet privat påtale og behandlede i overensstemmelse med, hvad vi i dag kalder civil procesmåde, er det nok tvivlsomt, hvilken indflydelse *dommerne* havde på denne udvikling. Meget tyder i hvert fald på, at den citerede regel blev et slag i luften. Man kan – indtil videre – kun gætte på årsagerne: større kompleksitet i sagerne; en stedse mere udtalt skriftlighed i processen; face-to-face kontakten mellem sagens parter bliver til et formelt ritual udført pr. stedfortræder – prokuratorer.²² Tankespind eller ikke; faktum er, at i det 18. århundredes Helsingør kan der meget vel gå både år og dag, før afgørelsen falder.

Vi begynder med dateringen (årstal, måned, dag) i kol. 11–18 og slutter med folieringen i kol. 29–38. Kun såfremt sagen fortsætter i et andet, efterfølgende bind, udfyldes kol. 19–28. I modsat fald står de sidstnævnte kol. tomme.

Med kort 5 var det hensigten at henvise til andre sager, som – so oder so – var sammenhængende med den aktuelle. Det viste sig snart, hvor vanskeligt det er at huske en prostitutionssag i 1617 og en tyverisag i 1619 med samme sagsøgte, så kort 5 er blevet sjældent brugt. Det samme forhold gør sig gældende for kort 6, beregnet til kommentarer i fri tekst. Hér indføres alene subjektive vurderinger, og når vi ydermere var to til at registrere, blev konsekvensen, at den ene skrev, hvad han fandt 'tankevækkende', den anden, hvad han fandt 'opsigtsvækkende' – med andre ord, usystematiske bemærkninger af følgende type: 'slagsmålet foregik under en julestue', eller – mindre folkløristisk: blot henvisning til en landstingsdom.

Når man ser på den dobbelte behandling, disse kodeskemaer er undergået – først manuel udfyldelse på det sjællandske landsarkiv,

22. Jfr. Ditlev Tamm og Jens Ulf Jørgensen, *anf. arb.*, ss. 67–69.

dernæst ophulning samt indlæsning på magnetbånd, formulerer spørgsmålet om fejlkilder næsten sig selv. Af samme grund lod vi foretage et 5 procents udtræk af sagerne med henblik på korrekturlæsning. I 8% af sagerne findes der fejl på et af de seks kort, f.eks. koncentreret omkring kort 1, kol. 35–38: altså sagens startmåned og -dag. Just på dette felt er faren for, at fejlen skal antage nærmest systematisk karakter, stor. Oversees det, at en ny tingdag er begyndt, er det ikke blot én, men en hel gruppe af sager, der fejldateres.

Altå sidder vi i dag med i alt 16.886 sager, det tredje største antal registrerede 'historiske' retssager i verden.²³ Alligevel er vi milevidt fra de mål, vi oprindeligt havde sat os. Ganske vist havde vi kalkuleret med at skulle registrere omkring 15000 sager – men de 'burde' have dækket et langt, langt større tidsrum. Denne fejkalkulation er paradoksalt nok også undersøgelsens vigtigste resultat. Den rækker nemlig ved en af de få generelle teorier, der er opstillet inden for den historiske kriminologi: Bruce Lenmans og Geoffrey Parkers teori om 'reluctant litigators'²⁴ – en teori, hvis pointe dårligt kan beskrives mere præcist, end den italienske rejsende Francesco Guicciardini gjorde det i 1520'ernes midte med sine betragtninger over tyrkisk contra vesteuropæisk retspleje: 'Jeg tror, at tyrkernes måde at dømme på, skønt det sker hurtigt og næsten tilfældigt, er bedre end den måde, der er almindelig i de kristne lande. Disse sager er nemlig, på grund af deres langvarighed, så udgiftskrævende og besværlige for den pro-

cederende part, at det nok ikke var værre at blive dømt den første dag'.²⁵

Lenman og Parker fra det skotske St. Andrews University har hævdet, at antallet af retssager i det tidlige moderne Europa nødvendigvis må have været yderst begrænset. Sagerne var som hovedregel undergivet privat påtale, og da en proces absolut ikke var nogen gratis fornøjelse, så skulle resultatet være, at privatmand i stedet foretrak det udenretlige forlig eller retssagssurrogater f.eks. som en protokollation hos notarius publicus eller i form af synderes 'aftingning' af boden før en restssag.²⁶ Hertil kom, at vi havde foretaget vores beregninger ud fra de omtalte 16000 sager fra Viborg Landsting, som dækker *hele* Jylland gennem en ca. 200-årig periode. Ergo skønnede vi, at antallet af sager i Helsingør og på Falster umuligt kunne overskride 15000 inden for det tidsrum, vi valgte os: Falster mellem 1633 og 1859. Helsingør 1612–1859. Disse snit blev lagt, fordi den tidligst bevarede tingbog fra Falster tager sin begyndelse 1633, og slutåret fordi der da fandt en gennemgribende ændring sted af domstolsstrukturen på Falster. 1612 er et naturligt startsted for Helsingørs vedkommende. Dette år blev købstadens to 1. instans-domstole: bytinget og rådstueretten udskilt konsekvent fra hinanden, en disposition, der på det arkivalske plan har givet sig udtryk i anlæggelsen af separate protokoller for de to retter.

Vi begyndte med at registrere de helsingørske sager. Og da vi var nået frem til 1629,

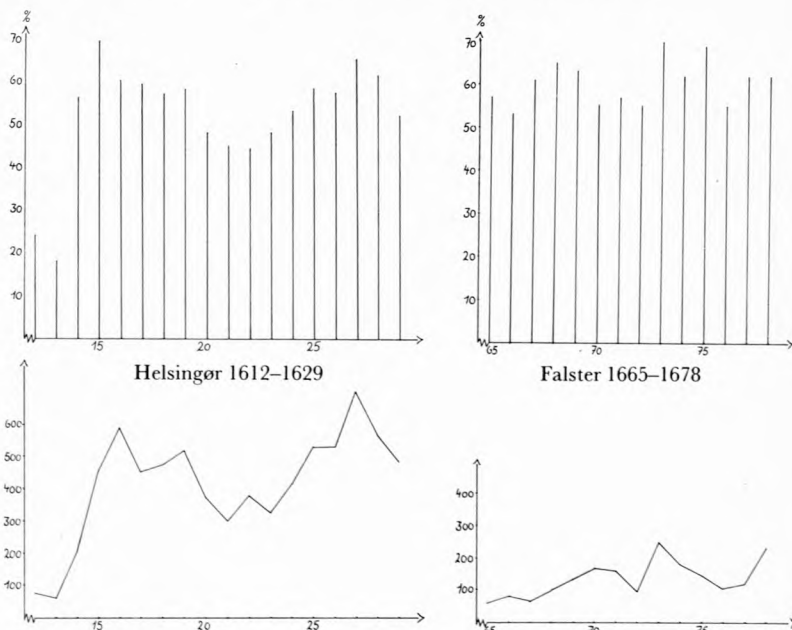
-
23. Gustav Henningsen og Jaime Contreras: 44.000 sager; Filippo Ranieri ved Max Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte har i sit projekt Reichkammergericht indlæst ca. 35.000 sager, jfr. Filippo Ranieri: Projekt Reichkammergericht. Arbeitsbericht für den Zeitraum vom 1.1.1977 bis zum 1.8.1979. Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte, Frankfurt a.M., udgivet manuskript 9.8.1979. Senest: samme, Die Inanspruchnahme des Reichkammergerichts in den ersten Jahrzehnten seiner Tätigkeit. Versuch einer sozialgeschichtlichen Analyse der Reichjustiz zur Zeit der Rezeption. Materialien. Indlæg ved '24. Deutscher Rechtshistorikertag Zürich 1982.
24. Bruce Lenman og Geoffrey Parker, *The State, the Community and the Criminal Law in Early Modern Europe* i V. A. C. Gatrell, Bruce Lenman og Geoffrey Parker (eds.), *Crime and the Law*, London 1980, ss. 11–48, jfr. Alfred Soman, *Deviance and Criminal Justice in Western Europe, 1300–1800: An Essay in Structure, Criminal Justice History: An International Annual* 1, 1980, ss. 2–28.
25. Francesco Guicciardini, *Selected Writings*. ed. by L. Grayson, London 1965, s. 53. Vi takker stud. mag. Stephen Christensen for denne henvisning.
26. Thelma Jexlev, *Lensregskabernes sagefaldsregistre*, i Grethe Christensen m.fl. (red.), *Tradition og Kritik*. Festskrift til Svend Ellehøj den 8. september 1984, Kbh. 1984, s. 169.

var vi oppe på det astronomiske tal af 7507 sager, hvilket vil sige godt $\frac{1}{2}$ af den kvote af sager, vi havde forestillet os at registrere inden for en ca. 250-årig periode, var brugt op på de første 17 år! Konsekvensen var, at den

oprindelige plan måtte revideres. Visionerne måtte vige for de økonomiske realiteter, så vi fastholdt de ca. 15000 sager, der var penge til at databehandle, og placerede i stedet følgende tidsserier inden for perioden:

DIAGRAM 1

Gældssager i % af det samlede antal sager og sager ialt i absolutte tal fordelt på tids-serier.

Et eller andet sted var der noget, der ikke rimede. Hverken fæstebønderne på Falster eller borgerne i Helsingør kan med nogen rimelighed kaldes 'reluctant litigators'.²⁷ Dette fremgår tydeligt af det overvældende antal gældssager; over halvdelen af samtlige sager drejer sig om gæld (se diagram 1). Og det var ikke kun storkøbmændene, der benyttede sig af systemet – som når Peder Nielsen Schriche fra Stubbekøbing mødte op på Falster Nørre Herreds ting og præsenterede sit krav mod 144 forgældede fæstere. Sagen er for øvrigt som alle andre af samme type regnet som én sag og ikke som 144 separate sager. Det ser ud til, at alle benyttede sig af domstolene – også i bagatelsager: skyldte nogen 8 skilling i Helsingør, gik kreditor øjensynlig sporenstregts til bytinget og krævede debitor for sine 8 skilling.

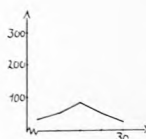
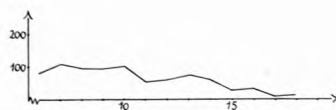
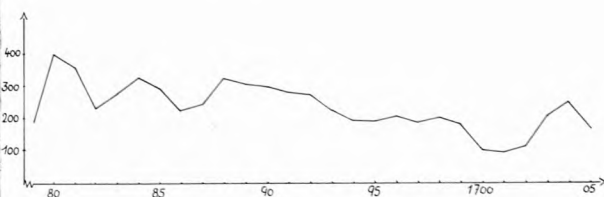
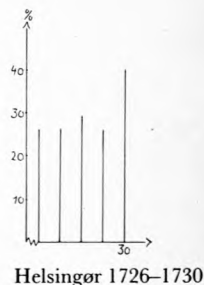
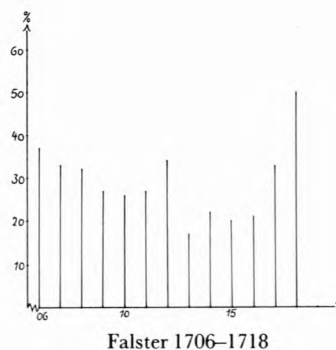
Diagram 1 viser imidlertid også, at såvel antallet af gældssager som antallet af sager i det hele taget viser en faldende tendens, efterhånden som vi kommer ind i det absolutistiske 18. århundrede. Denne udvikling er interessant nok omvendt proportional med, at den enkelte sag – som tidligere omtalt – i samme periode er tilbøjelig til at versere længere og længere. Set fra domstolens synspunkt har arbejdsbyrden formentlig været nogenlunde konstant – hvad enten det drejede sig om at behandle sager i hobevis på løbende bånd eller få sager, hvor tiden gik til akkompagnement af 'vidtløftige Haranguer og Protokollationer'. Men hvor gik gældssagerne hen, da de åbenbart i stort tal forsvandt fra domstolene i 1700-tallet? For Helsingør og Falsters vedkommende véd vi det ikke. Til gengæld véd vi, at der i København i 1718 blev

27. Præcis samme forhold synes at have gjort sig gældende i Ribe 1590-1594, jfr. Henrik Stevnsborg, 'Tak gud min søn, at du ikke kom for Ribberret', i Grethe Christensen m.fl., (red.), Tradition og Kritik. Festskrift til Svend Ellehøj den 8. september 1984, Kbh. 1984, ss. 205-33.

oprettet den såkaldte Lille Gældskommission. Initiativet var magistratens og dens argumenter rent procesøkonomiske: Kommissionen skulle være et hurtigt og billigt alternativ til at føre sag ved bytinget om et par rigs-

daler, hvilket erfaringsmæssigt betød omkostninger af en størrelsesorden fuldstændig ude af proportion med kravet.²⁸

Lotte Dombernowsky har ligeledes dokumenteret, hvorledes en meget stor del af de

sager, der kom til forligsmæssig afgørelse ved de i 1795 oprettede landsdækkende forligskommissioner – den erklærede hensigt var igen procesbesparelser – var just gældssager.²⁹

For øjeblikket må den arbejdshypotese opstilles, at i det 17. århundredes Danmark har det simpelt hen været billigt at lade tvister afgøre ved domstolene, mens det i det 18. århundrede ikke længere var lønsomt at kræve sine 8 skilling tilbage ad rettens vej – en tingenes tilstand, der blev afbødet ved oprettelsen af billige offentlige konfliktløsningskontorer som de nævnte.

Spørgsmålet om procesøkonomi i det 16.–

18. århundredes Danmark er for nylig blevet berørt i Tyge Kroghs 'At lediggang ikke indsniger sig. Den statslige politik overfor det besiddelsesløse lag på landet ca. 1500–1800 belyst gennem lovgivningen'.³⁰ Behandlingen er imidlertid rent »lovhistorisk« i Kolderup-Rosenvinge'sk forstand. Behandlingen er også »lovhistorisk« hos retshistorikerne; fra banebryderen Kofod Ancher i 1700-tallet til Henning Matzens 'Forelæsninger',³¹ fra sidste århundredskifte (den seneste samlede fremstilling) leder man forgæves efter en udforskning af dette spørgsmål på baggrund af »Documenter«. Det fortjente ellers nok en egentlig »retshistorisk« behandling.

28. Harald Jørgensen, Thi kendes for ret, Kbh. 1980, s. 194 ff.

29. Lotte Dombernowsky, Lensbesidderen som amtmand, Kbh. 1983, kap. 3. Se dog Bruce H. Mann, Rationality, Legal Change, and Community in Connecticut, 1690–1760, i Law & Society Review 14, 1980, især s. 201 ff.

30. Specialeopgave under publicering (Kbh. 1983).

31. P. Kofod-Ancher, En dansk Lov-Historie, Kbh. 1769–1776 og Henning Matzen, Forelæsninger over den danske Retshistorie 1–6, Kbh, 1893–97.